Tensta kyrka

Medeltida byggnadskonst på hög nivå

GUNNAR REDELIUS

Fig 1. Tensta kyrka avviker från de uppländska sockenkyrkorna. Byggmästaren har sannolikt kommit från ett område söder om Östersjön genom förmedling av dominikaner eller Tyska Ordens folk (samtliga illustrationer i denna uppsats av förf.)

Inledning

Tensta kyrka är en främling på den uppländska slätten. När man kommer på vägen söderifrån ser man kyrkan nästan som en hägring, som en spegling av en annan värld. En hög byggnad med lysande tegelfasader mitt i det uppländska slättlandskapet. Kyrkan är berömd för sin arkitektur och sina målningar. Frågan är vilken mästare och vilka drivkrafter som legat bakom detta imponerande bygge? Tensta kyrka har beskrivits av många författare, främst av Nils Sundquist (1970) och Ann Catherine Bonnier (1987).

I denna uppsats försvaras följande teser: 1) Kyrkan är byggd omkring 1340 med några stilistiska drag som är hämtade från Ostpreussen, möjligen förmedlade av dominikaner. 2) Byggherre var riksrådet och riksdrotsen Nils Abjörnsson som också byggde Engsö kyrka vid Mälaren. 3) Långhusets plan är oförändrad sedan byggnadstiden. En teori om en ursprunglig läktare i väster är felaktig, 4) Kyrkan har haft en äldre sakristia med ett pulpettak som en fortsättning på kortaket. 5) Kyrkan har haft ett äldre vapenhus med pulpettak. 6) På 1430-talet fick kyrkan en ny sakristia och ett nytt vapenhus, valv av tegel, tornryttare med klocka på taket och spiraltrappa upp till kyrkvinden, även en korportal. 7) Kyrkan har två dopfuntar varav en bör dateras till tiden före 1250 och det innebär att kyrkan har haft en föregångare. 8) En fönsternisch i södra muren har byggts 1489 för ett relikvarium med en relik av S:ta Katarina, dotter till den heliga Birgitta.

Tidigare studier

Tidigare författare har kommit med olika resultat. Sigurd Rahmqvist har kortfattat redovisat forskningsläget (1996:239 not 57). Sammanfattningsvis anses kyrkan ha byggts under perioden 1250–1310. Folke Nordström (1951a:29) menar att kyrkan från början har haft ett rakt avslutat kor, inte det nuvarande tresidiga, och att trapphuset upp till vinden ursprungligen var en utbyggnad på en numera riven västgavel. Kyrkan torde ha byggts ett par årtionden före 1280-talet, redan "vid 1200-talets mitt eller under dess tredje fjärdedel" (s 32 f). Sundquist har en mera nykter syn på kyrkans byggnadshistoria. Kyrkans plan och korets form anses vara oförändrad sedan byggnadstiden, kyrkan stod färdig "något årtionde in på 1300-talet" (Sundquist 1970:12 f). Ingen av nämnda författare argumenterar för sin egen datering. Grund för datering saknas.

Redelius (1971) anser att långhuset är ett enhetligt bygge (jfr Bonnier 1987:190). Det framgår tydligt av grundläggningen och fasadbehandlingen på kyrkans norra sida. Författaren har synpunkter på måttsättningen och tolkar tunnvalvets form efter ett geometriskt mönster i polemik

Fig 2. Den norra fasaden har en unik dekor av ett antal rundbågiga nischer. Ursprungligen fanns inga fönster mot norr. En motsvarighet finns i en bykyrka Weinsdorf, söder om Östersjön (se fig. 15).

mot Westlund (1944). Lundberg (1971:138) upprepar Westlunds teser om tunnvalvets form och daterar kyrkan utan anledning till omkring 1270.

Bonnier använder sakristian som en utgångspunkt för kyrkans datering. Förf. "tror nämligen att sockenkyrkorna började förses med sakristior tidigast på 1270-talet, sedan den nya domkyrkan i Uppsala påbörjats." (s 149) och enligt denna "schablondatering" har Tensta kyrka med sakristia uppförts tidigast på 1270-talet (s 190 f). Teorin om utbyggnad mot väster är enligt författaren "osannolik".

Fig 3. Korväggen mot söder visar spår av många förändringar. En korportal, byggd på 1430-talet, har ersatts av två nya portaler. Ett stort fönster har tagits upp på 1600-talet då Salstaherrarna ville ha mera ljus till sina framträdande platser i koret.

Kyrkans exteriör

Ett kyrkbygge följer ett allmänt mönster. I fallet Tensta kan man föreställa sig följande ordning. Planen stakas ut och sten körs fram under ett par vintrar. Byggmästaren har en klar uppfattning om hur kyrkan skall se ut. Karakteristiska drag är det tresidiga koret och stödmurar i alla hörn. Det tresidiga, ljusa koret är ett exklusivt element som finns i fransiskanernas kyrkor på Riddarholmen och i Uppsala, även i Engsö kyrka vid Mälaren. Bonnier påpekar att denna modernitet finns omnämnd i Erikskrönikan som "en fagran liwsan koor" (s 212). Ett tunnvalv av trä är bestämt i Tensta och därmed behövs inga extra stödmurar. Man bygger kalkugnar och tegelugnar och man bränner tegel i många omgångar. I tegelfasaderna kan man se 4–5 olika bränningar och det tyder på att tegel framställts under lika många år.

Kyrkan är ett stycke höggotik med en imponerande höjd. I tegelfasaderna kan man fortfarande se spår av höggotiska fönster med spetsbågar, ett fönster i varje sida av det tredelade koret, ett i långhuset och ett i kyrkans västparti, dock inte i västgaveln. Där finns ett högt sittande rundfönster med masverk skuret i ek. Kyrkan har en smal västportal (90 cm) men den ligger märkvärdigt nog inte mitt i fasaden utan mot norr. Det finns inga förebilder till detta. I korets fasad mot söder kan man se spår av en medeltida korportal. Den har en sengotisk spetsbåge av samma form som huvudportalen. En kantkedja med vinkelräta språng är sekundär, dvs. inte homogen med muren. Den har tydligen gjorts i samband med ombyggnaden på 1430-talet.

En detalj är unik för Tensta kyrka, nämligen ett antal rundbågiga nischer i fasaderna. Dessa dekorativa element är noggrant planerade och genomförda.

Troligen har byggmästaren haft någon form av ritningar till fasadernas utformning. Han visste från början hur det hela skulle se ut och det tyder på att han var en skolad arkitekt. Han har haft bestämda idéer och även förmåga att förverkliga sina intentioner. Man kan ana en professionalism och en viss intellektualism i byggnadsledningen (jfr Redelius 1971).

I alla fönster och portalomfattningar har byggmästaren använt tegel, men kyrkans murar har byggts med kärna av gråsten och skal av tegel. Det kan man se i en murad kammare i kyrkans västparti. Flera författare har framkastat att kyrkbygget i Tensta har influerats av Uppsala domkyrka. Vid 1200-talets slut var domberget i Uppsala en gigantisk byggarbetsplats där gudstjänster firades i ett provisorium och det är tveksamt om denna miljö var inspirerande för en medeltida byggmästare ute på landet. Det ligger närmare till hands att en arkitekt fått i uppdrag att skapa något nytt efter egna idéer. Tensta kyrka var som alla kyrkor en ny skapelse oberoende av förebilder. Varje kyrkobygge är ett resultat av lokala förutsättningar.

Den ursprungliga interiören

Kyrkan har haft ett tunnvalv av trä och fortfarande kan man se spår av detta på kyrkvinden. Interiörens höjd var ursprungligen nära sexton meter och bakom detta fanns troligen vissa beräkningar. Stor höjd var viktig för byggmästaren och den effekten kunde han åstadkomma genom att bygga trätunnvalv. En sådan konstruktion behövde inga stödmurar i fasaderna.

Byggmästaren har arbetat med kontrast mellan ljus och mörker. Den norra muren var utan fönster, ett fönster fanns i långhusets mitt och ett i västpartiet. Tunnvalvet låg helt i mörker men möjligen kunde man ana en högt sittande dekoration i triumfbågsmuren. Där finns tre blinderingar med vitkalkad botten och omfattningar av tegel, fortfarande synliga uppe på kyrkvinden.

Det stora långhuset har varit belyst av två smala fönster och har därmed varit ganska mörkt. I kontrast mot detta stod det ljusa koret med sina tre stora fönster. Koret flödade av ljus som spreds till långhuset. Menighetens blickar drogs mot ljuset i koret där allt väsentligt skedde. Altarets sakrament och de liturgiska läsningarna ägde rum i ett upplyst rum medan församlingen satt i halvmörker. I det höga valvet fanns himmelens höjd och i koret fanns det himmelska ljuset. Denna spänning tillhör gotiken.

En äldre och en yngre sakristia

Den rundbågiga portalen in till sakristian är ursprunglig och därmed är kyrkan byggd tillsammans med en sakristia. Portalens omfattning är rundbågig med

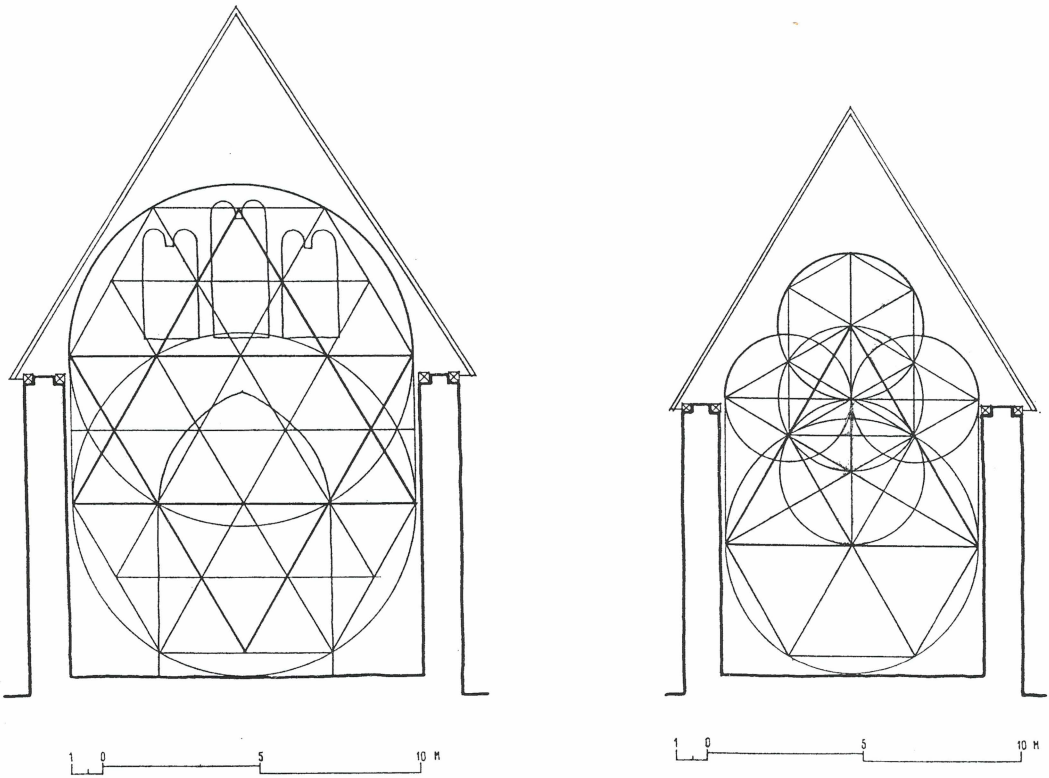

Fig 4. Förslag till tolkning av kyrkorummets och korets ursprungliga höjd. Takstolarna finns kvar. En kombination av liksidiga trianglar (gudssymbol) och cirklar (evighetssymbol) bildar ett geometriskt system.

runda lister och hålkäl som också finns i västportalen. Profilerna är identiskt lika och det innebär att både sakristians portal och västportalen tillhör samma byggnadsperiod.

Ann Catherine Bonnier påpekar att sakristian inte ansluter på ett naturligt sätt till den norra korväggen men kommer ändå fram till att sakristian "måste vara ursprunglig" (s 190). Flera omständigheter visar att detta är oriktigt. Exteriören har en helt annan karaktär än kyrkan i övrigt. Sockeln av gråsten går högt upp på fasaden och gaveln mot norr har en oregelbunden utformning med upprepade blinderingsfält som hör hemma i 1400-talet. Arkitekturen och byggnadstekniken hör inte ihop med kyrkan. Några detaljer visar att det har funnits en äldre sakristia.

Bonnier har studerat sakristians vind och har konstaterat "förtagningar" (fästen för mötande mur) i murverket dels vid

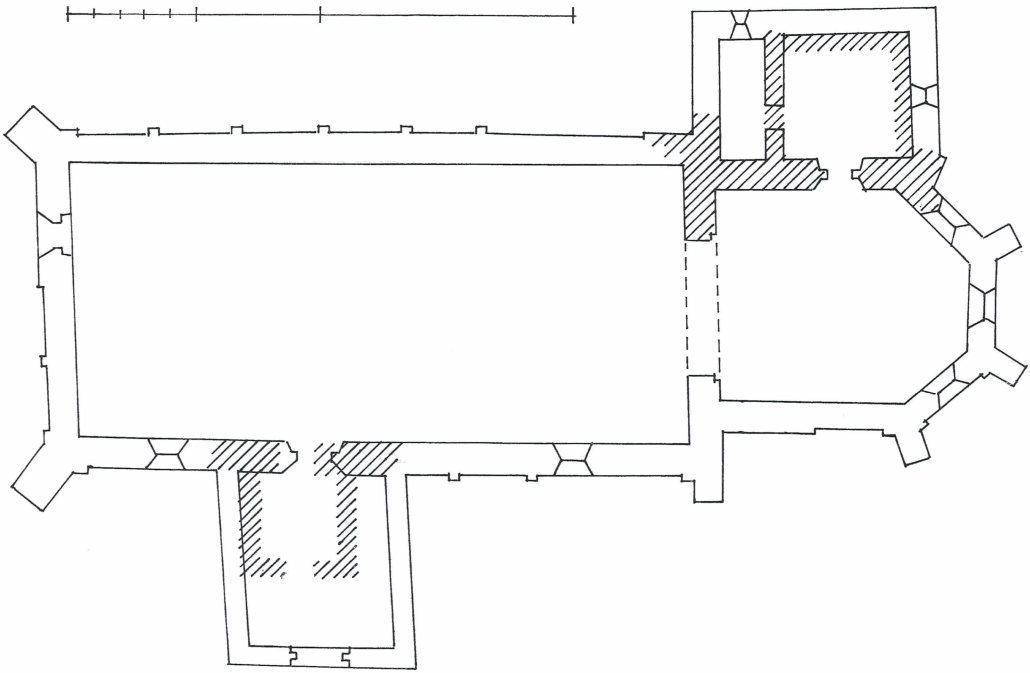

Fig 5. Kyrkans plan med redovisning av en ursprunglig sakristia och ett ursprungligt vapenhus (skrafferad yta). Koret är förskjutet mot norr. Det beror på att kortaket täckt även sakristian.

den snedställda strävpelaren i sakristians nordöstra hörn, dels ovanför den rumsskiljande muren i nuvarande sakristian. Bonnier drar slutsatsen att "Sakristians östra mur stod alltså i vägen och är följaktligen äldre än strävpelaren" (s 190). Detta är en missuppfattning. Förtagningarna på vinden är spår av anslutande murar som tillhört en äldre sakristia som legat innanför den nuvarande. Sakristians östra mur är inte äldre än strävpelaren, det förhåller sig tvärtom. I exteriören kan man tydligt se att strävpelaren är primär och den nuvarande sakristians östmur sekundär. Något annat är inte möjligt av byggnadstekniska skäl. Bonnier påpekar att strävpelaren som ansluter mot sakristian är vinklad på ett annat sätt än motsvarigheten i sydost men har ingen förklaring. Anledningen är att strävpelaren var anpassad till den äldre sakristians östmur.

Fig 6. Sakristian är byggd på 1430-talet i samband med valvslagningen. Ornamentiken på gaveln mot norr är typisk för 1400-talets tegelbyggnadskonst med långa band och upprepade figurer.

Det är ett rimligt antagande att den nuvarande sakristian kommit till i samband med den stora ombyggnaden på 1430-talet då kyrkan fick valv av tegel. Den ursprungliga sakristian ansågs vara för liten för tidens behov. Den revs ned och teglet återanvändes i de nya murarna. Det räckte inte till och därför måste man använda mycket grråsten. Den nuvarande sakristian fick ett extra rum och det kan möjligen innebära att kyrkan var ovanligt väl utrustad med textilier, dyrbara böcker och kyrkokärl.

Ett äldre och ett yngre vapenhus

Vapenhuset ligger inte i förband med kyrkans murar och är alltså inte ursprungligt. Det har byggts på 1430-talet (se nedan Huvudportalen). Nordström konstaterar utan argumentation: "På 1300-talet fogade man vapenhuset till kyrkan (1951 b:48) och Nils Sundquist (1970:17) är av samma uppfattning. Båda författarna antyder att kyrkan ursprungligen byggdes utan vapenhus, men flera omständigheter tyder på att kyrkan har haft ett äldre vapenhus byggt samtidigt med kyrkan. Ett argument för denna teori är ett fält i södra fasaden ovanför vapenhusets tak. Där kan man se tegel som avviker från omgivningen och det är tydligt avgränsat med vertikala fogar. Det är tegel av samma slag som finns i vapenhusets murar. Ett karakteristiskt drag är blåsvart färg på enstaka

Fig 7. Ovanför vapenhusets tak finns en väggyta med samma tegel som i vapenhuset. När detta byggdes lagade man en trasig muryta som uppstod när det gamla vapenhuset raserades.

tegelstenars kortsida (kopp) och denna sida är ofta sprucken av den hårda bränningen. Fasadteglet på denna begränsade yta (bredd 4,5 m) tillhör alltså samma byggnadsperiod som det nuvarande vapenhuset. Ifrågavarande tegelyta avviker från omgivningen även på ett annat sätt. Det finns inga bomlagshål, dvs. gluggar i muren.

Det finns en förklaring till allt detta. Tegelytan ifråga markerar platsen för ett

äldre vapenhus med pulpettak, dvs. ett enda takfall som börjat vid kyrkans takfot och sluttat ned mot vapenhusets port. Gamla vapenhuset hade alltså samma typ av tak som gamla sakristian. När man bröt ned det gamla vapenhusets murar skadades kyrkans sydfasad och detta lagades med tegel som fanns till hands för det nya vapenhusbygget. Man behövde inga bomlagshål eftersom en mindre ställning kunde byggas på ovanpå murarna till nya vapenhuset.

Vapenhusportalens omfattningen är utformad med endast ett språng beroende på att murarna är anmärkningsvärt tunna, tydligen byggda helt och hållet av tegel. Portalens ursprungliga, spetsbågiga form kan avläsas i interiören. Vapenhuset har fungerat som förhall, dvs. ett stort samlingsrum. Det är mycket större än ett vanligt vapenhus i Uppland.

Huvudportalen

Det gamla vapenhusets läge är bestämt av den ovan nämnda tegelytan men den nuvarande portalen ligger inte i denna ytas mittlinje utan är förskjuten mot öster. Det innebär att huvudportalen inte är ursprunglig utan i stället nybyggd på 1430-talet i samband med det nuvarande vapenhuset. Den slutsatsen bekräftas av att profilen är helt annorlunda i jämförelse med de ursprungliga portalerna (västportalen och sakristians portal) som har den klassiska tegelbyggnadskonstens former med omväxlande rundstavar och hålkäl. I huvudportalen talar en ny tid och en ny mästare. Huvudportalens omfattning är inte gjord för att fungera utomhus vilket framgår av att den har inga räta vinklar utan alla profiler är runda eller hålkälade med stort djup. Omfattningen är dekorativ och inte arkitektonisk. Man skulle kunna säga att portalomfattningen är gjord för inomhusbruk.

Huvudportalen har ett stort format. Dörröppningen har en höjd av 4,10 m (från vapenhusets golv) och bredden är 1,80 m. Portalen är ett mästerstycke i tegelkonst med en djärv formgivning som är unik. Profilen börjar med en skarp kant i väggytan och svänger sedan som en våg in mot murens mitt. Mästaren har arbetat med sin fria fantasi helt oberoende av teglets förutsättningar. Han har lyckats instruera tegelslagaren att göra de rätta formerna och han har säkert övervakat bränningen.

Tolkningar av interiören

Om man står i koret vänd mot långhuset kan man se att triumfbågens mur till höger är betydligt bredare än den till vänster. Koret är förskjutet mot norr i förhållande till långhuset, det ligger inte i långhusets mittlinje. Bonnier försöker förklara asymmetrin med att man behövde den breda muren för att göra en mur-

trappa till ett lektorium (188, jfr 92 f). Avhandlingens författare "är böjd att tro att kyrkan planlagts med tanke på en ambon eller ett lektorium", men å andra sidan "är det möjligt att lektoriet tillkommit först under senmedeltiden". Lektorium är en liten läktare för liturgiska läsningar. Genombrytningen av muren är inte gjord på medeltiden utan år 1768 (Sundquist 1970:30, jfr Nilsén som har behandlat placeringen och flyttningen av predikstolen, 1991:201 ff). Korets förskjutning mot norr beror inte på ett planerat lektorium utan på att kortaket fortsatt som ett pulpettak över den gamla sakristian.

I norra kormuren väster om sakristieportalen finns två ljusnischer för oljelampor. Bonnier tolkar dem som "förvaringsplatser" och framhåller att det finns fler än normalt (s 188). Ljusnischer av samma typ finns i södra muren och i murarna mot norr och allt detta är ett tecken på att koret var byggt för ett rikt gudstjänstliv, kanske med hjälp av djäknar från domskolan i Uppsala (jfr Helander 1991, s 201).

Kyrkans västparti

Nils Sundqvist har tolkat byggnadshistorien utförligt och med stort engagemang, men på en punkt måste hans resultat sättas ifråga. Det gäller kyrkans västparti. Han anser sig ha funnit "baserna till ett

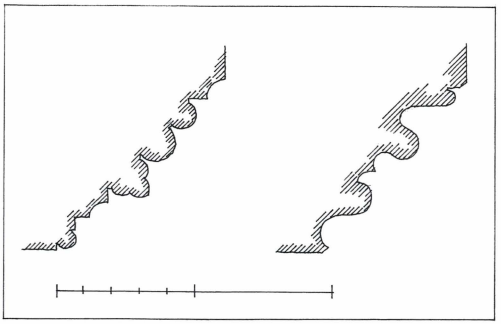

Fig 8. Bilden till vänster visar tegelprofilerna i västportalen och i sakristians portal omkring 1340. Bilden till höger visar profilen i huvudportalen från 1430-talet. Mästaren har arbetat med sin fria fantasi.

par pelare, vilka en gång stått i hörnen och som revs när 1430-talets valv inslogs. Baserna måste ha varit underlag till ett byggnadsverk i kyrkans västparti, som inte gärna kunnat vara något annat än en västläktare, ett emporium." (s 12). Den nuvarande spiraltrappan från 1430-talet anses ha varit uppgång till läktaren (s 7) men någon öppning till en läktare finns inte i trappans murverk. Det finns en allvarlig invändning mot Sundquists tolkning. Ett västverk med massiva murpelare och valv är ett främmande element i en höggotisk kyrka och en trång spiraltrappa hör inte ihop med västverkets idé. Normalt har ett västverk två raka trapplopp som tillåter samhällets toppar att taga plats under värdiga och ceremoniella former.

Sundquist räknar också med att kyrkan från början har haft en takryttare. Den tanken är orealistisk eftersom ett trätunnvalv inte kan bära ett torn i form av takryttare. Det finns inte heller några spår av tornkonstruktion i takstolarna. På kyrkvinden kan man tydligt se att en takryttare kommit till efter valvbygget på 1430-talet. Takryttarens fundament vilar på valven och på den kraftiga gördelbåge som är murad tvärs över kyrkan. Denna har byggts just för uppgiften att bära takryttaren.

Bonnier har accepterat Sundquists teori om ett västverk och en takryttare redan under kyrkans äldsta tid (bildtext fig. 227) och anser att "Den nuvarande västra travén har varit avskild från resten av kyrkan genom en kraftig gördelbåge eller en arkad, och det är hit som västportalen har lett." (1987:189). Västpartiet har haft en särskild betydelse, men det finns inga tecken på att det varit avskilt, vare sig under den första tiden eller efter valvbygget på 1430-talet. Den kraftiga gördelbågen tvärs över kyrkorummet har aldrig haft någon avskiljande effekt.

I kyrkans sydvästra hörn finns ingen bas till en pelare (enligt Sundquist) utan en murad hörnpelare ca 1,30 x 1,30 m med en höjd av närmare 6 m. Höjden når upp till valvets anfang och därav kan man utläsa att hörnpelaren är byggd för att bära en kraftig valvbåge som en parallell till ovan nämnda gördelbåge. Hörnpelaren hör till kyrkans andra byggnadsperiod, dvs. valvbygget på 1430-talet. En motsvarande pelare i nordvästra hörnet har rivits ned och genom lagning har det trasiga hörnet fått en rundad form.

Man har ändrat byggnadsplanerna. I stället för att bygga två valvbågar som underlag för ett torn har man byggt en takryttare på endast en valvbåge. För att kunna sköta om klockan i det lilla tornet måste man komma upp till kyrkvinden. Det problemet löste man genom att mura en spiraltrappa och i samband med det arbetet byggdes en liten kammare med ingång från trappan (jfr Bonnier 1987:189). Kammaren är tunnvälvd och den vilar på ett valv utmed nordväggen. Det finns två ljusgluggar i muren mot söder (jfr Bonnier 1987:193). Den ursprungliga dörren finns kvar och gångjärnsbeslagen har en enkel dekor som är formad med huggjärn i det varma järnet. I taket hänger en stång i öglor och det tyder på att rummet fungerat som en extra sakristia (jfr Bonnier 1987:193). På en sådan stång hängdes normalt kyrkliga textilier.

Västportalen

Kyrkans västportal är svår att förklara. Varför sitter den inte mitt i fasaden? Varför är den så smal? Vad har den haft för uppgift? Om man studerar västpartiets inre kan man finna en förklaring. Mitt i västpartiet står den stora dopfunten på

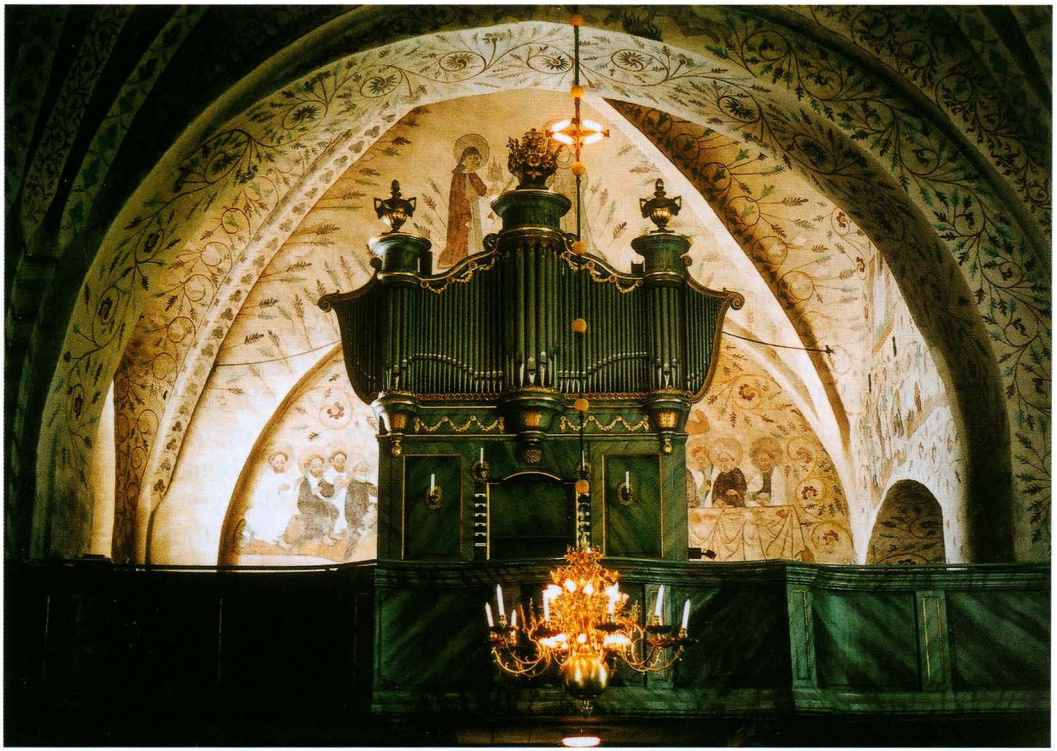

Fig 9. I väster finns en kraftig valvbåge tvärs över kyrkorummet. Den har haft till uppgift att bära ett litet torn, en s.k. takryttare. Valvbågen har aldrig haft någon rumsskiljande effekt. Till höger skymtar ett valv som bär upp en liten kammare med två fönstergluggar ut mot kyrkorummet.

ett podium av kalksten. Golvet är oförändrat sedan medeltiden.. Det har samma typ av tegel som vapenhuset, byggt på 1430-talet. I västpartiet ligger fyrkantiga tegelplattor som en båge runt dopfuntens podium. Det betyder att dopfunten stod på denna plats på 1430-talet när golvet lades.

Man kan räkna med att dopfunten hade samma placering redan under den första tiden och av det skälet kunde västportalen inte ligga i kyrkans mittlinje. Om portalens betydelse kan man spekulera: 1) en normal processionsportal med hänsyn till höjden och den ringa bredden, 0.90 m. 2) en portal för dopfolket och de barn som först efter dopet hade tillträde till kyrkorummet. Detta skulle

tyda på ett teologiskt medvetande hos byggherren. 3) portal för kyrkans patronus och hans folk (se nedan Nils Abjörnsson) som inte kunde lägga av sina vapen och värdighetstecken i böndernas vapenhus. Man kan anta att en man med hög samhällsställning red med ett stort följe, kanske mer än 30 personer. Enligt en bestämmelse från 1280-talet sattes gränser för antalet hästar i ett följe. En biskop fick rida med högst 30 hästar och ett riksråd med högst 20 (Åsbrink/Westman 1935:81). I själva begränsningen ligger faktum att antalet hästar ofta var mycket större. Höga herrars besök var förödande för böndernas ängar eller förråd av vinterfoder.

Den sistnämnda teorin får ett visst stöd av Engsö kyrkas utformning (samma byggherre, se nedan). Där finns en västportal och sydportalen ligger långt österut precis som i Tensta. Det tyder på att västpartiet var gjort för byggherrens ryttare och tjänstefolk som inte kunde ta plats i gårdsfolkets kyrkorum. Man kan anta att denna brokiga och högljudda skara gick in Engsö kyrka genom västportalen medan vanligt folk gick in genom det extra stora vapenhuset där dopfunten fortfarande står.

Dopfuntar

Kyrkan har två dopfuntar, varav en med uttömningshål i sidan, flätade knutar på skaftet och nio rosor plus blad på cuppan, diameter 68 cm, höjd 95 cm. Bonnier nämner inte denna dopfunt (s 192 f, jfr s 116 ff, s 40 f) och Sundquist avstår från en utlovad beskrivning (1970:29). Tenstafuntens uttömningshål, storlek och form gör att den bör dateras till tiden före 1250. Cuppans dekor har viss mosvarighet i gotländsk stenkonst under första hälften av 1200-talet.

En dopfunt av samma typ i Skepptuna kyrka har fått en helt annan datering (jfr Bonnier 1987:43). Cuppan har en dekor och inskription från början av 1500-talet och författaren till kyrkobeskrivningen (Ingeborg Wilcke Lindquist, Upplands kyrkor IV, 1951:121) anser att dopfuntsmästaren har imiterat "uråldriga mönster", dvs. huggit en ny funt i gammal stil. En alternativ tolkning är att den tidigare släta cuppan har fått en ny dekor på 1500-talet. Den har moderniserats. Det fenomenet är känt från träskulpturen, däremot inte nytillverkning i gammal stil.

Den äldre dopfunten i Tensta tyder på att det funnits en äldre kyrka på platsen. Bonnier konstaterar att en kyrkoherde omtalas första gången 1292. "Eftersom inga äldre inventarier finns, vet man inte om socknen fanns tidigare eller om den var nybildad vid denna tid. Det går inte heller att avgöra om kyrkobyggnaden redan var uppförd eller just då stod under byggnad." (s 193).

Den yngre dopfunten har en monumental uppställning i kyrkans västparti.

Fig 10. Den äldre dopfunten torde ha tillverkats under första hälften av 1200-talet. Cuppan har uttömningshål i sidan vilket är sällsynt. Dopfunten har tillhört en tidigare kyrka vars läge och utformning är okänd.

Fig 11. Den större dopfunten kan på stilistiska grunder dateras till första hälften av 1300-talet, dvs. då kyrkan byggdes. Den står på ett modernt podium som följer golvets tegelmönster från 1430-talet. Samma typ av tegel finns i vapenhuset.

Det är en så kallad musselcuppa, huggen i gotländsk kalksten. Denna typ av dopfunt finns i många olika former och den har tillverkats under en lång period (jfr Bonnier s 41 ff, s 117 ff, s 192). Dopfunten i Tensta har cirkulär form, diameter 84 cm, höjd 106 cm, antalet blad är sexton i stället för åtta som finns i äldre exemplar. Storleken och formen gör att den bör dateras till första hälften av 1300-talet och det har viss betydelse för dateringen av kyrkan. En funt av samma typ finns i Stockholms Näs kyrka, Uppland (Bonnier 1987:117).

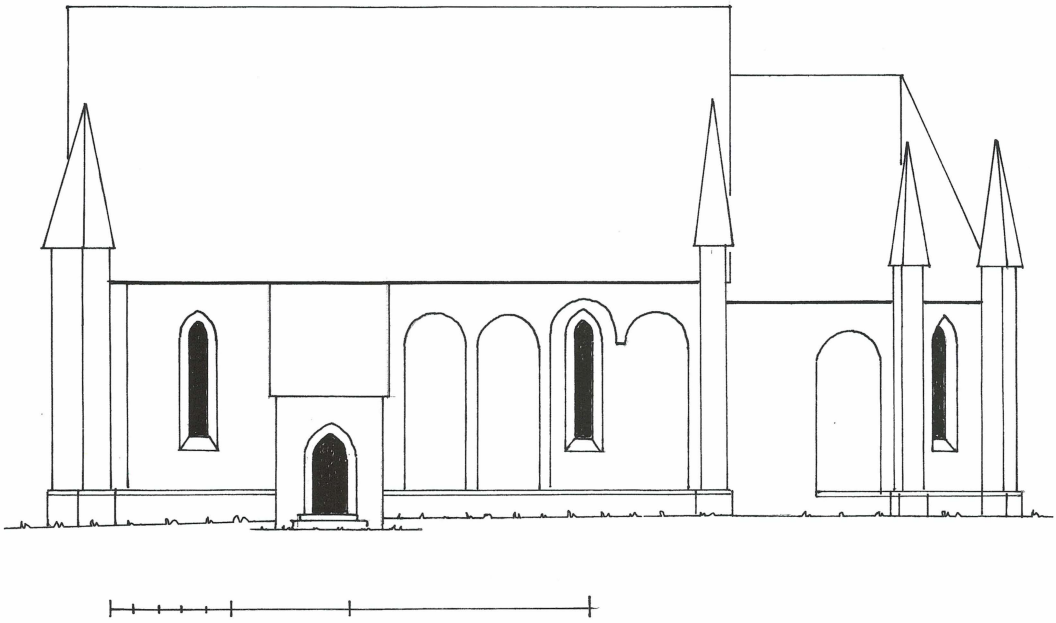

Kyrkans byggherre – ett förslag

Sigurd Rahmqvist har tagit fasta på Bonniers datering av kyrkan till tidigast 1270-talet och konstaterar att kyrkan uppenbarligen "är byggd på initiativ av någon person inom högfrälset" (1996:239). Förf. försöker rekonstruera det godskomplex som ägdes av denna person och han kommer fram till att det var en "kyrklig dignitär", nämligen ärkebiskopen Jakob Israelsson som var kyrkans byggherre. Denna slutsats bygger på "ett indicieresonemang i flera led" (s 241). Kyrkan anses ha kommit till under inflytande av "ett hittills okänt stormannagods" (s 242) vid slutet av 1200-talet bestående huvudsakligen av Vansta och Tensta byar. Rahmqvist daterar kyrkan till ärkebiskopens ämbetstid 1278–1281. Dessa slutsatser innebär ett stort antal frågor. Var det möjligt att bygga Tensta kyrka på tre års tid? Kunde rikets högste andlige ledare ägna sig åt praktiska och ekonomiska problem som är förenade med ett kyrkobygge en dagsvandring ifrån Uppsala?

Frågan är vem som drivit bygget vidare efter ärkebiskop Jakob Israelssons död 1281. Rahmqvist påpekar att patronatsrätten borde ha tillfallit stiftsledningen

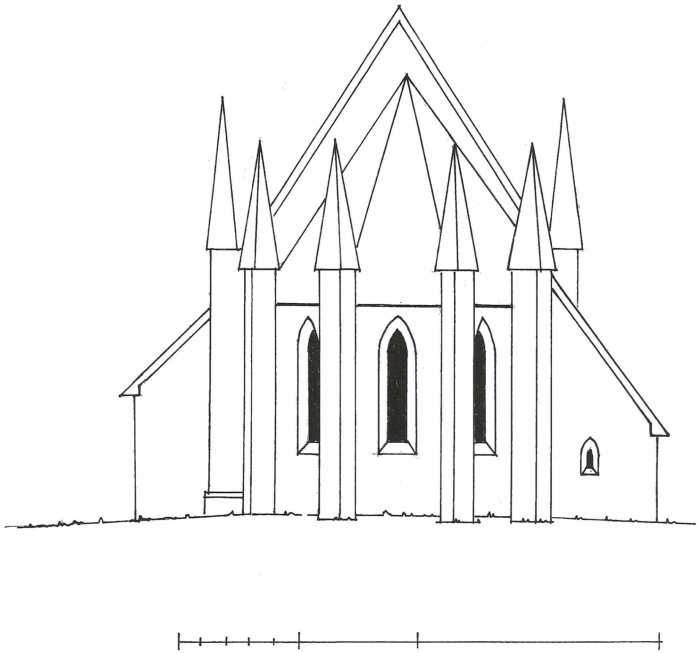

Fig 12, till vänster: Rekonstruktionsförslag av fasaden mot söder omkring 1340. Långhuset hade bara två fönster och koret tre fönster mot öster. Framför huvudportalen fanns ett litet vapenhus med pulpettak. Murstödens takform är helt okänd.

Fig 13, till höger: Rekonstruktionsförslag av fasaden mot öster. Den tresidiga koravslutningen är ett exklusivt drag. Pulpettaken över vapenhus och sakristia är främmande företeelser. Som helhet har kyrkan en höggotisk karaktär. Den är ett konstverk av en okänd mästare.

och inte biskopens släktingar. Inga källor ger besked. Vem var kyrkans patronus under kyrkans första tid? För vem byggdes västportalen? Knappast för ärkebiskopen. Under senmedeltiden hade herrarna till Salsta av allt att döma patronatsrätten till kyrkan men inga källor antyder hur det var omkring 1280. Jakob Israelsson tillhörde Finsta-ätten och det finns inga släktband mellan denna och ägarna till Salsta, ätterna Sparre av Tofta och därefter Oxenstierna (enligt Rahmqvist). Därmed måste man förklara på vilket sätt patronatsrätten överförts från en ätt till en annan.

Rahmqvist framhåller ytterligare ett problem. Salsta ligger i Vattholmaåns dalgång medan Tensta tillhör Vendelåns dalgång (jfr s 204). Mellan dessa gamla floddalar finns ett skogsområde som bildar gräns. Det finns inget geografiskt samband mellan Salsta och Tensta kyrka och det är en omständighet som man kan uppleva ännu idag. Kyrkvägen mellan Salsta och Tensta är lång och slingrande, ca 5 km. När kyrkan byggdes hade Salsta ingen naturlig kontakt med Tensta och därför är det troligt att kyrkbygget dirigerats från något annat håll. Till den frågan finns det anledning att återkomma.

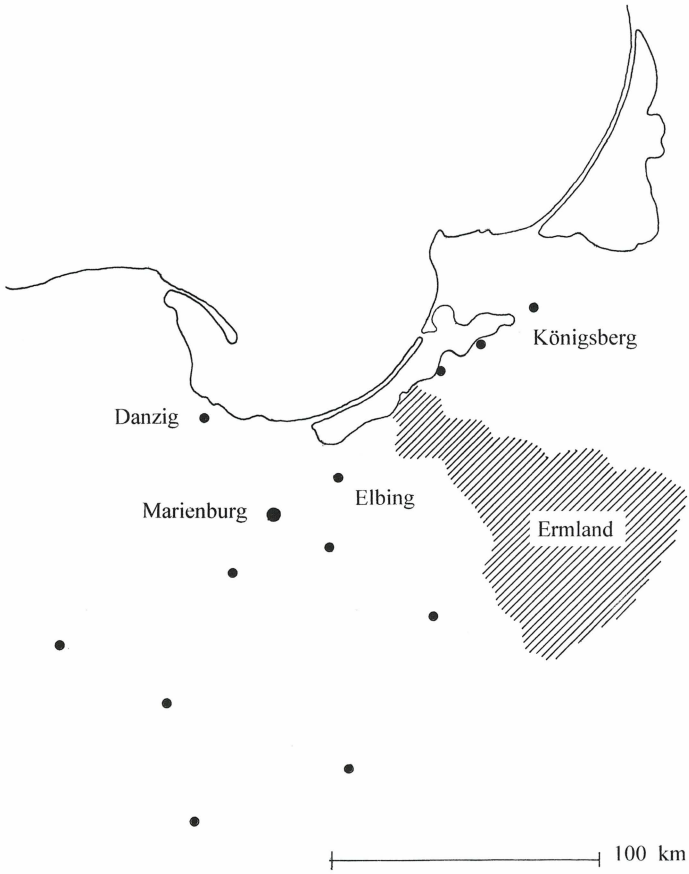

Fig 14. Karta över Tyska Ordens borgar i Ostpreussen. Det självständiga stiftet Ermland var ett missionsområde på 1200-talet. Vissa detaljformer i några bykyrkor från 1300-talet har motsvarigheter i Tensta.

Kontakter med utlandet

Man kan anta att en främmande mästare byggt Tensta kyrka och att den mannen kommit sjövägen till Stockholm och Uppsala. Frågan är var han kom ifrån? Han haft stor erfarenhet av tegelbyggnadskonst och därmed kan man utesluta Finland, de baltiska länderna och Gotland som huvudsakligen byggde med natursten. I Danmark finns några tidiga exempel på tegelbyggnadskonst

(Ringsted, Sorö) men det är kyrkor med speciella förutsättningar. Lübeck var ett centrum för handel och byggnadskonst och många nygrundade städer följde stadens mönster. Handelsvägarna var spridningsvägar för kunskap i olika former.

Ett område söder om Östersjön hade en särställning, nämligen Ostpreussen. Tre institutioner samverkade när det gällde kontakten med Sverige. Det var den hanseatiska handeln, Tyska Ordens organisation och dominikanordens expansion med utgångspunkt i Ordensstaten. På 1330-talet var ärkebiskop Petrus Philipsson i Uppsala provinsialprior, dvs. högste ledaren för dominkanerna i Norden (Åsbrink/Westman 1935:103, Martling 1997:35 f) och på något generalkapitel har denne förmodligen fått kontakt med dominikaner söder om Östersjön. Tyska Ordens Preussen var ett missionsområde med en snabb och dramatisk utveckling. Under Tyska Ordens ridderliga ledning blev preussarna raskt omvända till kristendomen och ett stort antal kyrkor byggdes på kort tid. En resa till Preussen (ty. Preussenreise) var ett begrepp på 1300-talet. Många aristokratiska familjer förverkligade sina ridderliga ideal genom att ställa sig på Tyska Ordens sida i kampen mot hedningarna i öst. Preussen var den kristna civilisationens front med stark expansion mot öster.

Biskopsstiftet Ermland

År 1243 fick den påvliga legaten Wilhelm av Modena i uppdrag att organisera fyra biskopsdömen (Loyal 1995:54 f) i Tyska Ordens land i Ostpreussen. Ett av dessa blev Ermland som ligger öster om Elbing (dominikankonvent grundat 1237) och det var det största av dem alla. Stiftet avvek från de övriga på en punkt. Varken domkapitel eller biskopar togs från Tyska Ordens folk och därmed fick stiftet en självständig ställning och en särskild lojalitet mot påven i Rom. Högmästaren spelade en roll som beskyddare.

År 1328 valdes domprosten till biskop och han vigdes till ämbetet följande år (Loyal 1995: 61 f). Kort efter vigningen fick biskopen tillstånd av påven Johannes XXII att bygga en domkyrka i Frauenburg men han dog 1334 och då var kyrkan långt ifrån färdig. Vid den tiden blev det strid om biskopsstolen. Tyska Ordens folk lyckades komma in i domkapitlet och därmed utvidga sitt inflytande. En domherre valdes till biskop men han erkändes inte av påven. Biskopsstolen blev vakant 1334–1337 och detta skapade en stor oreda. Byggnadsverksamheten vid dombygget i Frauenburg avstannade och samma sak hände vid andra kyrkobyggen inom stiftet. Dierk Loyal har gjort ett schema över organisation och finansiering av stiftets byggnadsverksamhet (s 367) och av detta kan man utläsa att den hierarkiskt upp-

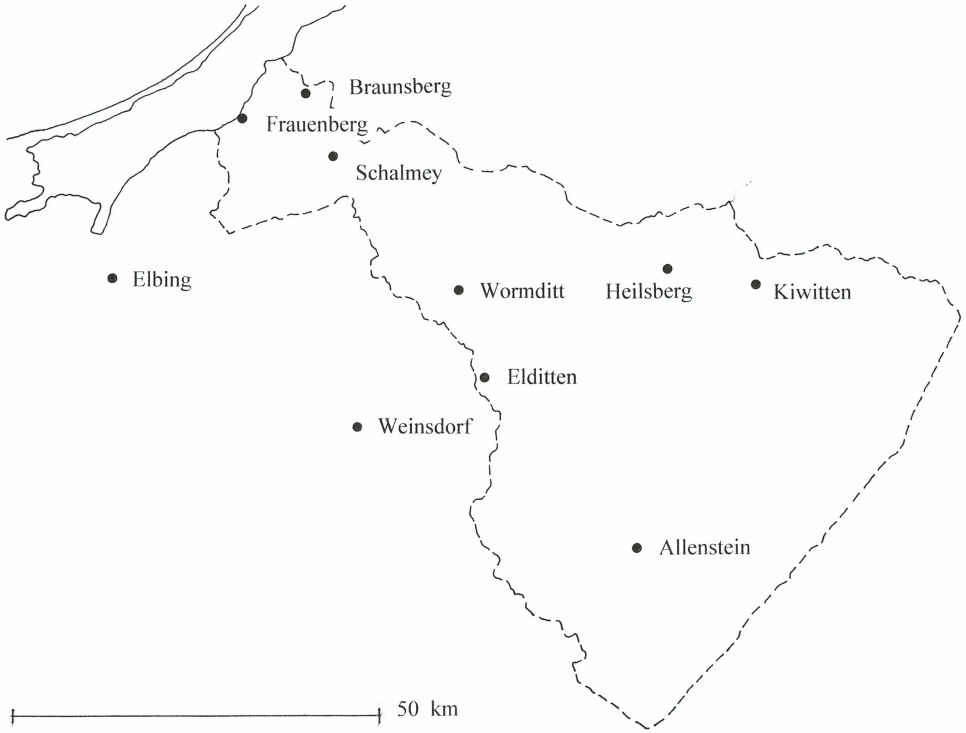

Fig 15. Kartbild över biskopsstiftet Ermland. Ett fåtal kyrkor av närmare etthundra är redovisade. Västportalen i domen i Frauenburg är en stilistisk parallell till sydportalen i Uppsala domkyrka.

byggda ekonomin blev satt ur spel när det inte fanns någon högsta ansvarig. I det läget kunde en friställd byggmästare ge sig iväg för att söka lyckan i andra länder. Detta har möjligen haft betydelse för Tensta kyrka.

Formelement i Ermland och Tensta

Tensta kyrka hade ursprungligen inga fönster på norra sidan och det är litet överraskande för en högotisk byggnad på 1300-talet. Samma fenomen finns i ett antal

landskyrkor i Ermland (Loyal 1995:275). En av dessa är Elditten/Eldyty Wielke, en av de äldsta kyrkorna i området, anses vara byggd 1310–1320 (Loyal 1995:296). Kyrkan har polygonalt kor som i Tensta men denna plantyp är annars sällsynt i stiftet. Ytterligare en kyrka i området har samma planform som Tensta, dvs. ett rektangulärt långhus och ett tresidigt avslutat kor. Denna bykyrka heter Schalmey/Szalmia, invigd till S:t Georg, och patronatsrätten var fördelad på tre framstående herrar. Kyrkan torde ha byggts 1328–1334 med privata medel som tillhandhölls av patronerna. Kyrkan i Kiwitten/Kiwity har en serie spetsbågiga blinderingsfält på samtliga fasader men på sakristian är de rundbågiga. Även interiörens murar är dekorerade med stora blinderingar. Snedställda stödmurar finns i alla fyra hörnen såsom i Tensta. Kyrkan anses vara byggd 1350–1370 (Loyal 1995:307).

I en liten bykyrka Weinsdorf är systemet med blinderingar konsekvent genomfört på den fönsterlösa nordsidan. Det är en direkt parallell till Tensta med skillnaden att blinderingarna är spetsbågiga i stället för rundbågiga. Planen består av långhus och rakslutet kor med snedställda strävpelare i hörnen. Långhuset anses vara byggt omkring 1360–1380 (Loyal 1995:363). Koret är förskjutet mot norr precis som i Tensta. Ytterligare en detalj kan tolkas som en kontakt mellan Tensta och Ostpreussen. På kyrkvinden i Tensta kan man se tre dekorativa nischer i triumf-

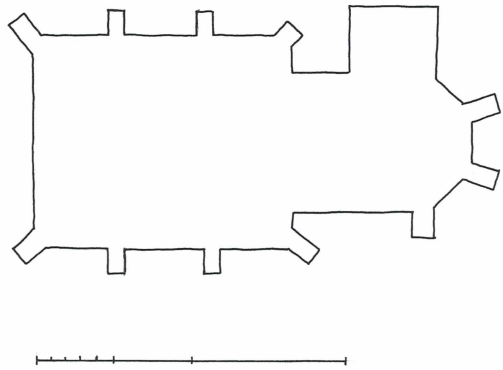

Fig 16. Plan av bykyrkan i Elditten/Eldyty Wielkie, en av de äldsta i området, möjligen byggd 1310–1320, invigd till S:t Martin. Den tresidiga koravslutningen finns i ytterligare en kyrka, Schalmey/Szalmia.

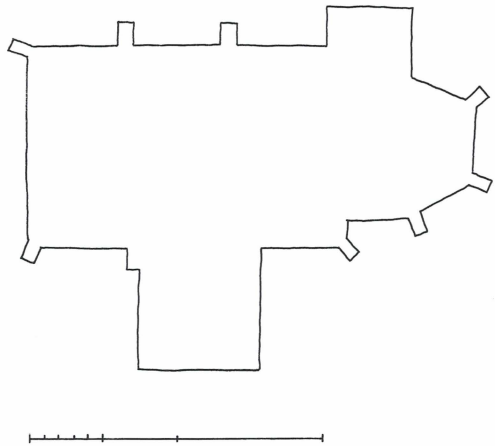

Fig 17. Plan av bykyrkan i Schalmey/Szalmia, sannolikt byggd 1328–1334, invigd till S:t Georg. Likheterna med kyrkan i Elditten/Eldyty Wielkie tyder på samma byggmästare.

bågsmuren. Dessa kopplade rundbågsfält är ett standardelement i Ermland. De förekommer som fasadmönster men också som en tillfällig dekoration på en kyrkas fasad eller undantagsvis i interiören (Loyal 1995 bild 278, 279). En detalj är mycket speciell för Tensta. Det är en rundad kvartstav i hårdbränt tegel som bildar övergång mellan kyrkans sockel och mur. Samma typ av kvartstav finns i Ostpreussen (Loyal 1995 bild 143, 151).

Ett konsthistoriskt perspektiv

Tensta kyrka har drag som är unika i området kring Uppsala. Hit hör den tresidiga koravslutningen, snedställda stödmurar i byggnadens hörn, den fönsterlösa nordmuren och ett antal rundbågiga blindarkader i fasaderna. Dessa element finns också i några landskyrkor i stiftet Ermland i Ostpreussen söder om Östersjön, där verksamheten var intensiv under första hälften av 1300-talet. På grund av sedesvakans 1334–1342 stod byggnadsverksamheten tillfälligt stilla och det är troligt att någon arbetslös byggmästare under den tiden följt med ett hanseatiskt fartyg till Stockholm och vidare till Uppsala. Tyska Orden i Sverige hade en komtur (förvaltningscentrum) vid Årsta 35 km söder om Stockholm och det innebar regelbunden kontakt med Ostpreussen (Eimer 1966, Redelius 1984).

Den främmande mästaren har tillämpat sina kunskaper i Tensta och den kyrkan har fått en resning och en höggotisk stil som torde ha inspirerats av gotiska former i hemlandet. I Ermlands bykyrkor var den fönsterlösa nordmuren ett fortifikatoriskt drag, i Tensta är den ett estetiskt element med elegant formade rundbågar. Samma elegans finns i det imponerande trätunnvalvet. Skönheten och intellektualismen i Tensta kyrkas arkitektur har möjligen förmedlats av dominikanerna i Danzig eller Elbing. På stilistiska grunder kan Tensta kyrka dateras till omkring 1340.

Nils Abjörnsson

Under första hälften av 1300-talet var Nils Abjörnsson herre till Salsta och Engsö vid Mälaren. Enligt en anteckning av Peringskiöld fanns hans vapenbild på korfönstret i kyrkans mitt. Han var riksråd och en av rikets stormän, han var också "en av männen bakom Södermannalagen" (Nordberg 1993:109). År 1335–1336 var han drots. Några notiser ger en uppfattning om Nils Abjörnssons ställning. Han ägde många gårdar i Sverige inklusive tillgång till laxfiske i Piteälven (Gillingstam 1953:53). Han hade också gods i Estland och på Själland. 1344 gav kung Magnus fullmakt åt ärkebiskop Hemming av Uppsala och några riddare, däribland Nils Abjörnsson, att förhandla med "herrarna av Estland" (Nordberg 1993:95), dvs. danskarna i Tallinn och ett

antal tyska borgare och borgherrar. Det handlade om att sluta fred.

Genom byte blev Nils Abjörnsson ägare till Vattholma kvarn 1343 och Rahmqvist (1996: 205 f) beräknar att denna investering gav nästan lika mycket inkomster som en sätesgård (kvarnen ligger betydligt närmare Tensta kyrka än Salsta). Vid denna tid stod Nils Abjörnsson på höjden av sin bana vilket framgår av att han lät bygga en mycket påkostad kyrka vid sin sätesgård Engsö. Det är en höggotisk byggnad med murar och valv av tegel. På dörren till sakristian finns årtalet 1346. Nils Abjörnsson skrev sitt testamente 1359 till förmån för många kyrkor och kloster och han dog sannolikt kort tid därefter. Märkvärdigt nog efterlämnade han en stor skuld på tusen mark (Gillingstam 1953:55) och det kan tolkas som ett resultat av vidlyftiga affärer. Dottern Ingeborg var gift första gången med Sten Turesson Bielke och andra gången med Bengt Nilsson Oxenstierna (d 1371).

Tensta kyrkas datering till tiden omkring 1340 tyder på att herren till Salsta, riksrådet Nils Abjörnsson var kyrkans byggherre. Han hade alla förutsättningar att genomföra ett storslaget kyrkobygge, nämligen lagkunskap, administrationsförmåga, pengar, inflytande, kontakter med byggmästare och höga herrar på andra sidan havet. Han var en man med stora vyer. Man kan anta att han alltid red med stort följe och att han inte tvekade att segla med fartyg till Piteå, Estland eller Själland. Tensta kyrkas storslagna utformning kan ses som en samverkan mellan en idérik arkitekt och en frikostig och självmedveten gynnare av Kyrkan, en man med ridderliga ideal, Soli Dei Gloria.

Nils Abjörnson blev sannolikt dubbad till riddare i samband med konung Magnus kröning 1336. En riddares värdighetstecken på 1300-talet var rustning med hjälm och svärd, lans, yxa och dolk och en liten trekantig sköld med en vapenbild. Ingen vet i vilken utsträckning dessa värdighetstecken medfördes till kyrkan men en sak torde vara klar. När riksråd, lagmän och riddare deltog i en kyrkofest så krävdes det ordentligt med plats både på kyrkbacken och inne i kyrkan. En vanlig bondkyrka kunde inte rymma ett stort antal höga gäster och detta kan vara en förklaring till utformningen av kyrkorna i Tensta och Engsö. Båda har västportal och ett västparti som kunde rymma byggherrens stora följe och inbjudna medlemmar av högfrälset.

En kunglig förordning utfärdad i Tälje 1345 innebar begränsningar av aristokratins överdåd i fråga om fester såsom bröllop, kyrktagning, begravning och arvskiften (Nordberg 1993:118). Alla stora fester började i kyrkan. En biskop fick inbjuda sina kaniker och ytterligare två kaniker (från något annat domkapitel?), åtta riddare, fyrtio väpnare, tio kyrkoherdar och tjugo bönder, tillsammans omkring nittio personer. Begränsningen visar att i praktiken var antalet gäster betydligt större.

En sammanfattning

Tensta kyrka har byggts omkring 1340 av en byggmästare som sannolikt kommit från Ostpreussen. Tyska Orden hade en ledande ställning i Ostpreussen och en komtur (förvaltningscentrum) vid Årsta söder om Stockholm. I stiftet Ermland avstannade kyrkobyggandet av vissa skäl på 1330-talet och torde ha inneburit ett antal arbetslösa byggmästare. Kontakten med Uppsala har möjligen förmedlats av dominikanerna i området. Dominikanernas martyr Petrus av Verona, död 1252, har en roll i Tensta kyrkas historia. Han finns avbildad i en kalkmålning (Nilsén 1986:144).

Tensta kyrka byggdes med nuvarande plan, en mindre sakristia och ett mindre vapenhus. Båda hade pulpettak. Kyrkan hade ett högt tunnvalv av trä. Takstolarna finns kvar. En portal i väster gav tillträde till kyrkans dopkapell och den var också ingång för högfrälset i form av riddare och riksråd som behövde plats för sina sköldar, vapen och banér. Byggherre var riksrådet Nils Abjörnsson, herre till Engsö och Salsta. Hans vapenbild har funnits i ett korfönster.

Kyrkans andra byggnadsperiod inträffade på 1430-talet. Då fick kyrkan valv av tegel med en storslagen svit av kalkmålningar, en ny sakristia och ett nytt vapenhus, en takryttare med klocka, en ny dopfunt. Kyrkans västparti utformades med spiraltrappa upp till kyrkvinden och en extra sakristia i anslutning till denna. Västpartiet var inrett som dopkapell, förmodligen med ett Birgittaaltare. Ombyggnaden var mycket omfattande. Byggherre var Bengt Jönsson Oxenstierna till Salsta.

EXKURS

Ett fönster i sydfasaden

Ett numera igenmurat fönster i sydfasaden tillhör en senare byggnadsperiod. I exteriören kan man avläsa en trubbig spetsbåge och i interiören har bågen samma form. Dageröppningen har en bågform form som är vanlig under senmedeltiden. Fönstret sitter nära ett ursprungligt höggotiskt fönster och därmed är det svårt att förklara varför man gjort ett extra fönster. Invändigt är bredden 1,10 m och höjden 2,30 (båda måtten i murlivet), avståndet från nedre kant till stengolvet 2,30, dageröppningens bredd är 0,70 m, höjden 1,80. Utvändigt är avståndet från marken upp till nedre kanten 2,75 m. I dageröppningens östra sida finns rester av ett tvärgående järn och spår av ytterligare tre järn. Fönstret har tydligen haft ett järngaller. I fönstersmygen mot öster finns en kalkmålning föreställande en kvinna (Nilsén 1986:144 "troligen Birgitta"). Den har av stilen att döma tillkommit vid medeltidens slut och detsamma torde gälla hela fönstret.

Järngallret i den synliga dageröppningen ligger i murens mitt. Utformningen av den igenmurade delen är okänd men tydligen har muröppningen inte varit ett normalt fönster. Ytterligare en detalj styrker detta. I yttermuren kan man se att spetsbågen har haft en utkragad omfattning som numera är borthuggen. Detta kan tolkas som en dekor eller ett skydd för öppningen som tydligen har haft en särskild betydelse. Karakteristiska drag är låg placering, förmodligen dubbla järngaller och ett djupt mittparti. Gallret i fönstret talar inte för att det byggts för att ge ljus åt en predikant med uppgift att läsa högt ur en bok.

Sannolikt har denna muröppning härbärgerat en relik. Ärkebiskop Jakob Ulfsson var starkt engagerad i den kommission som hade till uppgift att arbeta för Katarinas helgonförklaring och han var också angelägen om att ta hand om hennes reliker. Under ärkebiskopens ledning fördelades den heliga Birgittas dotters kvarlevor på olika relikvarier vid en stor kyrkofest i Vadstena 1489. Man kan anta att en relik har hamnat i Tensta genom ärkebiskopens förmedling och om detta antagande är riktigt bör kvinnobilden i fönsternischen föreställa Katarina, abedissa i Vadstena och förmedlare av det birgittinska arvet. Hennes kvarlevor i form av reliker stod högt i kurs. 1540 såldes från Vadstena kloster en behållare av bergkristall med omfattning och beslag av guld och silver. Detta relikvarium gick under namnet "Sankta Katarina haka" (Källström 1939:117).

Enligt medeltida uppfattning var en relik i besittning av gudomliga krafter och genom bön och tillbedjan kunde dessa krafter aktiveras. Vissa reliker kunde tillbedjas även från kyrkans utsida. Därom vittnar ett antal hagioskop, dvs. små tittgluggar i muren. Exempel finns i gotländska kyrkor och i Vreta kloster.

Teorin om en relik i fönsternischen skulle kunna förklara det våldsamma ingreppet i murverket. Man bröt sönder muren och demolerade värdefulla målningar från 1430-talet. Allt detta var förenat med stort besvär och stora kostnader men relikens stora värde som kultföremål motiverade denna ombyggnad och förmodligen var det inte sockenmännens idé. Initiativtagare var sannolikt ärkebiskopen och herren till Salsta Bengt Kristersson Oxenstierna.

S:ta Katarinas skrinläggning

Det finns en utförlig beskrivning av hur det gick till vid S:ta Katarinas skrinläggning i Vadstena den 1 augusti 1489 (Åsbrink/Westman 1935:161 f). Dagen före kom ärkebiskopen med 60 hästar i följet plus fyra andra biskopar, riksföreståndaren Sten Sture och ett antal riksråd. På eftermiddagen predikade kaniken i Uppsala dr Jacobus Gislonis på latin i kyrkan för biskoparna och klerkerna i

Fig 18. Tensta kyrka, sydfasaden, har en igenmurad öppning som gett plats åt ett skrin innehållande en relik av Sankta Katarina, dotter till den heliga Birgitta. Hennes reliker skrinlades 1489 under ledning av ärkebiskop Jakob Ulfsson. Den breda bågen har haft utskjutande stenar som bildat en skärm över öppningen. Inifrån kyrkan kan man se spår av ett järngaller och en bild av Sankta Katarina.

nästan två timmar. Predikan slutade med en hyllning till Birgitta och Katarina.

Följande morgon läste klosterfolket skyndsamt laudes och därefter firades en högtidlig mässa. Efter mässan började alla klockor ringa. Alla gick i procession till Katarinas grav framme i kyrkan, föll på knä och sjöng *Veni Sancte Spiritus* (Kom Helige Ande). Medan bröderna sjöng hymner drog ärkebiskopen fram kistan och plockade upp benen. Först tog han huvudet och kysste det varpå han lät biskoparna, prelaterna och riddarna kyssa det. Därefter tog han de övriga benen. Huvudet och ett par andra ben sattes in i särskilda relikgömmor, övriga ben lades i en liten kista inuti ett stort skrin som fyra biskopar lyfte upp till beskådande på ett högt bord. Allmogen trängdes på andra sidan korskranket och bad med rinnande tårar: – O du allra värdigaste fru S:ta Katarina, bed för oss, Ära vare Gud allsmäktig" osv.

Därefter gick man i procession med relikerna, ärkebiskopen med en monstrans och herr Sten med Katarinas huvud. Riksråd och riddare bar skrinet och även Birgittas skrin bars i procession ut på kyrkogården. Allmogen stod packad runtomkring, även på hustak och på kyrkogårdsmuren. Klosterbröderna läste en mässa till S:t Petrus eftersom dagen var *S:t Petri in vinculi* och efter *credo* predikade biskop Henrik i Linköping på svenska för herrarna och allmogen i en och en halv timme.

Följande dagar läste biskoparna mässorna och allmogen var kvar i tre dagar men började avvika på fjärde dagen. På kyrkogården predikade klosterbröderna från två predikstolar, tre predikningar i sträck. Allmogen stod tätt på alla sidor och kyrkan var ständigt packad med folk. Det var ett Guds under att ingen blev nedtrampad eller skadad i trängseln.

Litteratur

Boëthius 1921. Gerda Boëthius, *De tegelornerade gråstenskyrkorna i norra Svealand.*

Bonnier 1987. *Ann Catherine Bonnier, Kyrkorna berättar, Upplands kyrkor 1250–1350.*

Dehio 1993. *Dehio–Handbuch der Kunstdenkmäler West- und Ostpreussen, München 1993.*

Eimer 1966. Birgitta Eimer, *Gotland unter dem Deutschen Orden und die Komturei Schweden zu Arsta, Innsbruck 1966.*

Gillingstam 1953 Hans Gillingstam, *Ätterna Vasa och Oxenstierna under medeltiden.*

Hauke 1964. Karl Hauke und Horst Stobbe, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing, Stuttgart 1964.*

Helander 1991. Sven Helander, *Sockenkyrkans liturgiska profil*, i: Kyrka och socken i medeltidens Sverige.

Kjällström 1939. O Källström, *Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer.*

Loyal 1995. Dierk Loyal, *Sakrale Backsteingotik im Ermland. Eine Bautopografische Untersuchung, Bonn 1995.*

Lundberg 1940. Erik Lundberg, *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400.*

– 1971. Erik Lundberg, *Trä gav form. Studier över byggnadskonst vars former framgått ur trämaterial och träkonstruktion.*

Nilsén 1986. Anna Nilsén, *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri.*

– 1991. *Kyrkorummets brännpunkt Gränsen mellan kor och långhus i den svenska landskyrkan Från romanik till nygotik.*

Nisbeth 1982. Åke Nisbeth, *Engsö kyrka och dess målningar.* Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademins handlingar. Antikvariska serien 33.

– 1988. *Slottet och kyrkan*, i: Engsö – skärgård i Mälaren.

– 2003. Manuskript Tensta kyrka och Birgitta, ventilerat vid seminarium vid Stockholms universitet den 16 januari 2003.

Nordberg 1993. Michael Nordberg, *I kung Magnus tid.*

Nordström 1951 a. Folke Nordström, *Tensta kyrkas arkitektur, De medeltida om- och tillbyggnaderna och kyrkans ursprungliga proportionering*, i: Uppland 1951.

– 1951 b. Folke Nordström, *Tensta kyrka*, i: Upplands kyrkor 42.

Rahmqvist 1996. Sigurd Rahmqvist, *Sätesgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria.*

Redelius 1971. Gunnar Redelius, *Tensta kyrkas proportionering*, i: Fornvännen 1971.

– 1984. *Årsta och Tyska Orden*, i: *Den ljusa medeltiden, studier tillägnade Aron Anderson.*

Sundquist 1970. Nils Sundquist, *Tensta kyrka*, i: Upplands kyrkor 42.

Westlund 1944. *En upplandskyrkas gotiska trätunnvalv. Undersökning rörande proportioneringsmetoder i Tensta kyrka*, i: Fornvännen 1944.

Åsbrink/Westman 1935. Gustav Åsbrink, Knut B Westman, *Svea rikes ärkebiskopar från 1164 till nuvarande tid.*

Gunnar Redelius är pensionerad från Riksantikvarieämbetet, arkitekt SAR och fil. dr i konstvetenskap.